

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.17, juni 2021

Indledningen er redigeret af Else Riisager og Jon Tafdrup

Tilsyn ved dr.phil. Jes Fabricius Møller

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

Indledning til

Taler og Psalmer ved Bisættelsen af Clara Sophie Carlsens Liig den 3die Januar 1853

ved Vanja Thaulow

Indhold

- 1 Clara Sophie Carlsen (1822-1852)
- 2 Grundtvigs tale ved bisættelsen
- 3 Grundtvigs digt "Clara Carlsen"
- 4 Claras kirkegård
- 5 Anvendt litteratur
 - 5.1 Trykt
 - 5.2 Utrykt

1 Clara Sophie Carlsen (1822-1852)

Clara Sophie Carlsen (f. Krag-Juel-Vind-Frijs) var komtesse, født på Frijsenborg Slot i Østjylland. I 1841 blev hun gift med Hans Rasmussen Carlsen, hofjægermester og godsejer på Gammelkjøgegaard, bror til Marie Toft (f. Carlsen), som i 1851 blev Grundtvigs anden hustru. Grundtvig var altså Claras svoger. Hans og Clara Carlsen levede et driftigt liv på Gammelkjøgegaard, han som politiker og godsejer, hun som husfrue, og de fik tre børn sammen: Emmy, Anna Caroline, der døde som lille, og Jens Christen. Clara beskrives som en smuk og livsglad kvinde. Hun var stærkt religiøs og havde via sin søster Marie Toft på Rønnebæksholm forbindelse til de vakte kredse. Efter at Grundtvig blev en del af familien, fik hun og resten af familien Carlsen et tilhørsforhold til hans menighed i Vartov (Søndergaard 2013, s. 57; Møller 1960, s. 19 og 251).

Læs mere

Man kan læse mere om den adeligt slægt Carlsen i *Danmarks Adels Aarbog* (1928), afsnit 2, hvor der også findes portrætter af bl.a. Hans og Clara Carlsen samt en afbildning af slægtens våbenskjold.

På et tidspunkt pådrog Clara sig tuberkulose og var gennem en lang årrække svagelig (jf. Boisen 1999, bind 2, s. 522). Bekymringer for hustruen påvirkede efter sigende Hans Carlsen meget og medvirkede til, at han i en periode blev politisk passiv (Møller 1960, s. 50). I 1852 forværredes sygdommen, og efter et hårdt forløb sov Clara ind natten til den 26. december 1852, 30 år gammel. Hun døde i familiens vinterbolig i København (jf. Søndergaard 2013, s. 57), og dødsfaldet blev annonceret i flere aviser. Hans Carlsen indrykkede en annonce i tillægget til *Berlingske Tidende* den 29. december med ordlyden “Det behagede Gud den Almægtige, Natten imellem den 25de og 26de dennes, at hjemkalde til sig, min inderlig elskede Hustrue, *Clara Sophie*, født Comtesse *Juel-Wind-Frys*”. Dødsfaldet nævntes desuden kort i både *Viborg* og *Aarhus Stifts-Tidende*.

Den 3. januar 1853 blev Clara Sophie Carlsen bisat ved en højtidelighed i Vartov Kirke med Grundtvig som præst. Efterfølgende blev hun ført til Gammelkjøgegaards park. Clara havde ønsket at blive begravet på Køge Ås i det fri med udsigt til vandet (Carlsen 1985, s. 122). Hans Carlsen ville gerne efterkomme sin hustrus ønske og søgte kongen om tilladelse til at oprette et familiegravsted på åsen, og mens man ventede på en afgørelse, blev Claras kiste foreløbig opbevaret i godsets have (jf. kirkebogen for Sankt Nicolai Sogn, Køge).

Det var i anledning af bisættelsen, at hæftet *Taler og Psalmer ved Bisættelsen af Clara Sophie Carlsens Liig den 3die Januar 1853* blev trykt. Eftersom talerne er trykt i hæftet, udkom det formodentlig først efter bisættelsen som et mindeskrift over Clara Carlsen. Hæftet indeholder fire dele med hver sit deltitelblad: Første del er en tale af den grundtvigske præst Peter Rørdam, som i kraft af sit ægteskab med Jutta Carlsen – ligesom Grundtvig – var Claras svoger. Rørdams tale blev holdt i Carlsens hjem (“Sørgehuset”, s. [3]), formentlig i forbindelse med udsyngningen, dvs. den skik at synge, bede og lyse velsignelse over en afdød i hjemmet, inden kisten lukkes og føres til kirken eller kapellet (i dette tilfælde det lighus, der frem til midten af 1800-tallet fandtes i tilknytning til Vartov Kirke, placeret i den østlige ende af den nuværende gårdsplads, jf. *Danmarks Kirker*, København, bind 4, s. 20). De to næste dele har været anvendt ved bisættelsen i Vartov Kirke: Anden del rummer salmerne “At sige Verden ret Farvel” og “Fred, til Bod for bittert Savn” af Grundtvig (oprindeligt trykt i 1845 og meget anvendt siden), mens tredje del er Grundtvigs ligtale. Fjerde del er Grundtvigs mindedigt eller -sang med titlen “Clara Carlsen”. Man kan forestille sig, at digtet har været reciteret ved den midlertidige gravlæggelse i parken. I det følgende skal kun førstetrykkene af Grundtvig behandles.

2 Grundtvigs tale ved bisættelsen

Både Grundtvigs tale og det efterfølgende digt indledes med en konstatering af, at livet og døden kæmper om mennesket: “om os Alle drages Livet og Døden” (s. 19);

“Livet og Døden de ypped en Kiv” (s. 25). For Grundtvig var liv og død en absolut modsætning. Døden var den ultimative fjende, som mennesket hele tiden måtte vogte sig for. Den truede mennesket fra vugge til grav, ikke blot som en fysisk trussel om det biologiske livs ophør, men også som en åndelig trussel (jf. Høirup 1954, fx s. 60-63). Efter på denne måde at have spændt menneskets tilværelse ud mellem liv og død, slår Grundtvig ind på et mere biografisk spor. Han beskriver Clara som “den trofaste og kjærlige Ægtefælle, Datter og Moder, Søster og Veninde” (s. 19). Han modstiller hendes grumme lidelse på den ene side med hendes endnu stærkere tro på den anden. Grundtvig kommer kort ind på hendes kamp med den “haardnakkede, dødelige Sygdom”, men ønsker ikke at dvæle ved det, da “Mindet derom er levende nok hos os Alle, uudsletteligt hos dem, der stode hende nærmest og følte smerteligt deres Afmagt til at hjælpe — endog til at lindre” (s. 20). I stedet fokuserer han på, hvordan hendes tro blev stærkere på trods af sygdommen, og hvordan det kan være en trøst at tænke på for de pårørende. Med udgangspunkt i den bibelske skelnen mellem det ydre og det indre menneske (særligt 2 Kor 4,16) anlægger han et dobbelt perspektiv på hendes død: mens det *ydre* menneske hentæredes, fornyedes det *indre* dag for dag (s. 20). Dødens sejr var kun udvortes og tilsyneladende. I kraft af sin stærke tro havde Clara vundet en indvortes og virkelig sejr over døden.

I den sidste del af talen kommer Grundtvig ind på en vision, som Clara havde på sit dødsleje, og som hendes pårørende havde berettet om. I sine sidste timer så hun “de Guds-Engle, som bære de Troendes Sjæle til hans Paradiis” (s. 21). Hun så i glimt den herlighed, der ventede i Guds rige. Som afslutning på talen formulerer Grundtvig en todelt bøn for Clara og for de efterladte: at Gud må glæde hendes sjæl i de evige boliger, og at han må trøste de efterladte med den trøst, som Clara selv fandt i tanken om, at end ikke døden kan bryde “de Helliges”, dvs. de troendes, samfund. Der er stadig et troens bånd imellem dem (s. 21). Igen prises Clara for sin forbilledligt stærke tro, idet kun få har troet fastere eller glædet sig mere inderligt til opstandelsen end hun.

Der er et klart panegyriske element i ligningen, sådan som genren foreskriver. Dog hædres Clara ikke for sine gerninger i det verdslige liv, men det er hendes tro, Grundtvig fremhæver som forbilledlig. Til sammenligning taler Rørdam en hel del mere om Claras livsførelse og relationer i sin tale (s. 5-9). En lignende indeholder typisk både en beskrivelse af den afdødes liv og en forkyndelse af håbet om opstandelsen. Grundtvig får i denne tale de to elementer til at smelte sammen. Beskrivelsen af måden, hvorpå Clara levede og ikke mindst døde, bliver til forkyndelse i sig selv.

3 Grundtvigs digt “Clara Carlsen”

Grundtvigs digt om Clara Carlsen kan karakteriseres som et dødedigt (jf. Auken 1998, s. 221), men også som en ‘åndelig sang’, da indholdet kan siges at være alment kristeligt. I digtet gennemspilles mange af de samme temaer som i talen, men der tilføjes nye greb og ikke mindst et mere udfoldet billedsprog.

Strofe 1-2 er en beskrivelse af menneskets generelle livsvilkår. Kristenlivet er, som nævnt, en kamp mellem liv og død, men i pagt med frelseren (Jesus Kristus) kan den

troende sejre over døden (strofe 1). Det mest omfattende greb i sangen er fremstillingen af Guds tid som en anden end menneskers: "Kirkens, Vorherres og Guds-Aandens Aar / Det følger ei Sol eller Maane" (strofe 2,1-2). Selv om det er vinter, kan det åndeligt forstået være forår for Gud og for den troende. Denne forskydning af årstiderne – denne troserfaring af, at det er forår om vinteren – løber som en rød tråd gennem hele digtet.

Strofe 3-6 er henvendt direkte til Clara. Hun nævnes ikke ved navn, men tiltales "Veninde" (strofe 3,2). Der gives en ret konkret beskrivelse af hendes dødsleje: Det var om julen, ved midnat, at klokkerne faldt i slag. Den vision, der nævntes i talen, beskrives også i digtet, her i vendinger fra juleevangeliet: Som hyrderne på marken i Luk 2,13-14 hørte Clara "Julenats-Englenes Sang" (strofe 4,5). Som ved de bibelske åbenbaringshistorier, er der både et visuelt og et auditivt element i den åbenbaring, Clara får: Hun *hører* englesangen og *ser* en rose springe ud. Rosen er symbol for både den evige sommer, hun har i vente, og for mødet med Kristus. I visionen bliver også lugtesansen og følesansen sat i spil: Clara dufter rosenduften og mærker den luftning, der strømmer hende i møde fra "Landet, hvor aldrig det sneer" (strofe 5,6). Paradis er meget nær, må vi som læsere forstå. Åbenbaringer kalder på et svar, og Clara løfter da også både sine hænder og sin stemme for at byde englene velkommen og udtaler, at det er "mageløst" at gå bort i fred (strofe 5,3). Der er ikke nogen beskrivelse af selve dødsøjeblikket, men i strofe 6 skilles sjæl og krop. Det er en central tanke hos Grundtvig, at det, døden gør, er at sætte skel imellem sjæl og krop (eller ånd og støv som i strofe 9 i "At sige Verden ret Farvel", se s. 15). Claras sjæl får med ét vinger og følger med englene, mens hendes støv må blive på jorden og "blunde til Paaskedags Gry" (strofe 6,5), altså til genkomsten og de dødes legemlige opstandelse.

Læs mere

Grundtvigs forestilling er den, at støvet, menneskets jordiske rester, skal blunde i jorden i perioden fra dødens indtræden til Jesu genkomst (den såkaldte 'mellemtid'). Ved genkomsten skal også støvet opstå. I salmen "Han, som har hjulpet hidindtil" fra perioden 1845-1850 beskrives det, hvordan først sjælen får vinger (strofe 4), og sidenhen støvet: "Saa er vor Død dog kun et Blund / Og Støvet om en liden Stund / Faaer ogsaa Ørne-Vinger" (strofe 5,5-7; om brugen og betydningen af begrebsparret støv og sjæl i Grundtvigs salmer, se Schiøler 2006).

Med strofe 7-8 er vi nede på jorden igen. Kontrasten til de foregående strofer er stor. Der skiftes perspektiv fra den afdøde til de efterladte, fra sjælens himmelfart til legemets jordefærd. Der introduceres et 'vi', de efterladte, som befinder sig i haven, hvor de reder en seng til Claras støv. Stormen hvirvler visne blade hen over graven, men der formidles også et håb: Når det igen bliver sommer, vil løvtræerne og fuglesangen minde om "Julenats-Vaaren" (strofe 7,7), som hun og folkene omkring hende oplevede.

Strofe 9 er en sammenfatning af det foregående i mere generelle vendinger. Strofen er tilpas almen til, at den blev optaget som et selvstændigt salmevers om jul og nytår i

Sang-Værk 5 1881, brudstykke nr. 49, s. 644. Herfra gik den senere over i *Grundtvigs Sang-Værk* 4 1949, nr. 269.

4 Claras kirkegård

I marts 1853 fik Hans Carlsen tilladelse af Frederik 7. til at opføre den ønskede begravelsesplads på Køge Ås (Carlsen 1985, s. 122; brevet fra Frederik 7. findes i Køge Arkiverne). Der blev anlagt en gravplads i form af en underjordisk muret hvælving. Kirkegården fik navnet "Claras Kirkegaard" og blev indviet af Grundtvig omkring den 27. oktober 1853. Kort efter indvielsen blev Claras kiste lagt i hvælvingen sammen med datteren Anna Carolines kiste, som blev flyttet fra gravkapellet i Køge Kirke til det nye gravsted (Carlsen 1985, s. 123). Grundtvigs tale til indvielsen blev først udgivet senere sammen med talen til indvielsen af hans hustru Maries gravplads (se Grundtvig 1855). Disse to taler er under udgivelse i *Grundtvigs Værker*.

5 Anvendt litteratur

5.1 Trykt

- Auken, Sune (1998) *Eftermæle. En studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*. København.
- *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, [Tillæg], nr. 303, 29. december 1852.
- Boisen, Eline (1999) *Eline Boisens Erindringer* 1-3, udg. Anna Bojsen-Møller, bind 2. København.
- Carlsen, Franziska (1985) *Efterretninger om Gammelkjøgegaard og Omegn samlede af Franziska Carlsen* 1-2, bind 2 [1878]. København.
- *Danmarks Adels Aarbog* (1928) red. J.V. Teisen og Louis Bobé. København. Anvendt i den digitaliserede udgave <https://slaegtsbibliotek.dk/911200.pdf>.
- *Danmarks Kirker*, udg. Nationalmuseet, København, bind 4, hæfte 20 (1973): *Vartov Kirke*. København. Anvendt i den digitaliserede udgave <http://danmarkskirker.natmus.dk/koebenhavn-by/vartov-kirke/>.
- Grundtvig, N.F.S. (1855) *Indvielsen af Claras Kirkegaard og Maries Hvilested*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1881) *Salmer og aandelige Sange* 1-5, udg. J. Kristian Madsen, bind 5: *Efterslæt af Grundtvigs Salmesang*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1949) *Grundtvigs Sang-Værk* 1-6, udg. Uffe Hansen, Ejnar Skovrup, Th. Balslev & Ernst J. Borup, bind 4: *Salmer og kristelige digte 1844-1855 med efterslæt fra 1836-43*. København.
- Høirup, Henning (1954) *Fra døden til livet. Grundtvigs tanker om liv og*

død. København.

- Møller, Poul (1960) *H.R. Carlsen. En grundtvigsk aristokrat i dansk politik fra stændertid til provisorieår*. København.
- Schiøler, Aage (2006) "Det hele menneske og en kristologisk funderet forsynstanke: Om brugen af 'Sjæl' og 'Støv' i to grundtvigsalmer" i *Grundtvig-Studier* 2006, s. 15-52. København.
- Søndergaard, Knud (2013) *Asta Grundtvig. Liv og virke - slægt og venner 1826-90*. København.
- *Viborg Stifts-Tidende*, nr. 2, 3. januar 1853.
- *Aarhus Stifts-Tidende*, nr. 3, 3. januar 1853.

5.2 Utrykt

- Bevilling fra Frederik 7. til at lade indrette et familiegravsted på Åsen ved Gammelkjøgegaard, brev i Gl. Kjøgegaard Godsarkiv, Køge Arkiverne.
- [Kirkebog \(kontraministerialbog\)](#), Køge Sankt Nicolai Sogn, Rigsarkivet.